

مارکسی نقطہ نظر تے ساڈا ادب

محمد اسلم رسو لیپوری

میں سمجھداں مارکسیٹ انسانی سالیوشن دا فلسفہ اے تے مارکسی ادب انسان کول اوندی مادی حالتیں دا شعور ڈیندے۔ آلتھیو سے تے مارکیوزے دے مطالعے دے بعد آکھ سکداں ریاست سماج تے اپنے کنٹرول کول مضبوط کرن کیجے ادب کول وی اداراتی (Institutionalize) کرن دے حربے چیلے کریندی اے اتے انعام و اکرام جاری کر کے نام نہاد قومی آئیڈیالوجی دے تبلیغی ادبیں دی جماعت تیار کریندی اے چہرے کتھیں ایونٹ گارڈ لکھاری سٹڈینٹ تے کتھیں "کافی تحریک" دے سریت پسند شاعر بن تے پھردن۔ حقیقت وچ اے لوک، ادب دے ذریعے سماجی تے شعوری ارتقا کول روکن تے Status Quo کول زندہ رکھن والے آلکار بن۔

ادبیں کان جدوجہد صرف رتے پیلے چھنڈے چاون دا ناں نہیں۔ ریاست توں انعامات قبول نہ کرن یا دل سردا کم و بیش طوائفانہ خطاب رد کرن وی ادب کول اداراتی بناون (تے ریاستی کنٹرول) دے خلاف ادیب دی مزاحمت ہو سکدی اے۔ فوک آرٹس تے لوک ادب تے کم وی این جدوجہد دا حصہ اے۔ کیونجہ لوک ادب Institutionalized ہرگز کوئی نہیں۔ میڈیا نظریہ رہ گئے تخلیقی شاعری چٹنا لوک شاعری دے نیڑے تھیں اتنا اوندے وچ سوہچ تے ندرت ادبی تے ساڈا سرائیکی قومی تشخص وی نشا برتھیں۔ ایندے پیش نظر میں خواجہ فرید دے بعد اشوال کول سرائیکی دا عظیم شاعر اہداں تونے جواوندرا دیتی ترقی پسند فکر نال کی گانڈھا نہیں بنا۔

مارکسیٹ ہمیشاں ہیومن سولی ڈیریٹی تے میڈیا یقین پنہنہ کرائے تے میں ایندے اثر تلے سرائیکی فوک آرٹس (ساڈی موسیقی، ساڈی جھمر وغیرہ) بارے لکھن شروع کیا۔ صدیں توں انسانی معاشرے وچ نسل پرستی، دین دھرم، تے علاقائیت وغیرہ انسانیں وچ تفریق ڈیمز کو ابھارے۔ جڈاں جو کلہیں فوک آرٹس انسانی یکجہتی دے شعور کول قائم و دائم رکھے۔

میڈے اجو کے تنقیدی خیالات میڈے اندر کتر مارکسی تھا ددی موت دے بعد پیدا تھیں۔ میڈی فکر کول سمجھن والے دانشور میڈے اتے مارکسیٹ نال Betrayal دا الزام لیسن۔ پریکیوں بدل دیں و پلھیں نال ڈو قدم آگوتھیں رکھن تے مان اے۔

محمد اسلم رسول پوری

مارکسی نقطہ نظر تے ساڈا ادب

محمد اسلم رسولپوری

سرائیکی پبلی کیشنز رسول پور

Marxist Standpoint and Our Literature

by

M. Aslam Rasoolpuri

سارے حق راہگوں، ہن

تاں کتاب: مارکسی نقطہ نظر تے ساڈا اڈب

کھاری: محمد آلم رسولپوری

کپور تگ: حبیب الرحمن

پائیل: کارل مارکس وی تھوری

جمہور: سرانگی جلی کیشنر رسولپور

چھاپہ خانہ: حاجی صنیف اینڈ سنز بر تنگ پریس لاہور

پہلا چھاپہ (اردو): 1974

ڈیجیٹل چھاپہ (سرائیکی): 2014

ل: چائلی روپے

تعارف

۶	مندرجہ بالا
۶	تعارف
	۱
۸	ادب دی تعریف
۸	ادب دے بارے مار کسی نقطہ نظر
۹	ادب دی اہمیت
۱۰	دیگر نظریات تے مار کسیت
۱۰	غیر جانبداری دا ڈاٹ
۱۱	فرائیڈ دا نظریہ جنس
۱۲	تخلیق ادب دیاں شرطیں

II

- ۱۴ پرائم ادب
 ۱۵ ترقی پسند ادب
 ۱۷ فرائیڈی ادب
 ۱۷ جدید شاعری

III

- ۱۸ ڈیرہ غازیخان تے اردو ادب
 ۱۹ ترقی پسند شاعری
 ۲۰ جدید شاعری
 ۲۰ سرانگینی ادب
 ۲۰ شاعری
 ۲۱ چند مشورے

میکسم گورکی دے ناول

"حساء"

دے نانویں

منڈھلی ڳالھ

(ڏوڃي اشاعت)

اين ڪتابچي دے ذريعي سرائيڪي وسيل دے اردو تے سرائيڪي لکھاريں کولن مارڪسي
تقيد دے نظريے نال متعارف ڪروايا ڳيا هيا۔ ايندي تاريخي اهميت پارون اينڪو ڪنهن ردو بدل دے
بغير سرائيڪي زبان وچ شائع ڪيئا ويندا پيے۔ اينڪول سرائيڪي ادب وچ ترقي پسنديت دائمي فيسٽو
آکھيا وڃن ٿا۔ تاہم ميڙي تقيدی فکر ارتقا دے ڪئي مراحل طے ڪرڻي آے۔

محمد اسلم رسولپوري

21 جنوري 2014ء

تعارف

ميڪون ڪتابچي "مارڪسي نقطہ نظر تے ساڙا ادب" دے بارے وچ ايہہ عرض ڪرڻ
ضروري لڳدے جو ايہہ اسڻے موضوع تے هڪ سرسري تے مختصر مطالعہ آے۔ فرصت دي ڪمي تے
ڏوڃي ذرائع دي ڪمي نہ ہوندي تان يقيناً ايہہ هڪ ضخيم ڪتاب هووے ہا۔
میں اڻھاں اسڻے مہربان سنگتي پروفيسر سليمان بدر (گورنمنٽ ڪاليج ڏيرہ غازيخان) دا
تھوريت ہاں ڪيونجو انہیں ميڪون ايس موضوع تے لکھن ٿي امڪ ٿي۔ جے او ايہہ امڪ نہ ٿيندے
تان شيعت ايہہ مقالہ ڪٿا ہيں نہ لکھيا ويندا۔
ايندے نال ريكس عديم تے ڪاوش عباسي داوي مننون ہاں جنھنیں فكري تے علمي طور تے
اين مقالے دے سنگھڙپ وچ ھتھ ھڙائے۔

محمد اسلم رسولپوري (ايم۔ اے)

27 اڪٽوبر 1974ء

فلسفیں صرف اچھتیں دنیادیاں لطف وصالاں ہوش کھنن؛ اصل کم ایگوں بدلتی دا ہے۔
 کارل ہنرٹ مارکس

ادب دی تعریف: اس توں پہلے جو میں ادب دے بارے مار کسی نقطہ نظر ڈساواں
 میکوں ادب دی تعریف کر گھنٹی چاہیدی اے۔ "ادب انسان دیں انہیں جذبات تے
 خیالات دا منظوم یا خوبصورت نثری اظہار دا ناں اے جیرھے انسانی زندگی دے
 حالات اتے اسباب دا نتیجہ ہوندن۔" اس نقطہ نظر نال ہک طبقاتی سماج وچ ادب
 وی طبقاتی ہوندے کیونجواونہ صرف اپنے تخلیق کار یعنی ادیب دی بلکہ اوندے طبقے دی
 سوچ تے فکر دی وی نمائندگی کریندے۔ اس سانگے مار کسیت دے نظریے دی رو
 نال جڈاں انسان ظالم تے مظلوم طبقیں وچ وٹتج گئے تاں ادب وی ڈو حصیں وچ
 وٹتج گیا۔

ادب دے بارے مار کسی نقطہ نظر: ادب دا ہک حصہ ظالم طبقے دے مفادات، خواہشیں
 تے خیالیں دی نمائندگی کرن لکھیا تے ڈوجھا حصہ مظلوم طبقے دے مفادات، خواہشیں
 تے خیالیں دی عکاسی کھڑا کریندا ہا۔ ایہا وجہ اے جڈاں وی انہاں ڈو طبقیں دے وچ
 کئی جنگ تھئی تاں مختلف طبقیں دے شاعریں تے ادیبیں اپنی اپنی تخلیقات دے
 ذریعے اپنے اپنے طبقے کیتے کم کیتا۔ اس طر انویں جیرھا ادب مظلوم طبقے کوں اپنے

حقوق گھنٹہ کیسے تیار کریندا رہا او ترقی پسند ادب آکھیا گیا تو نے جو ایندیاں شکلاں
 اچو کے ترقی پسند ادب کنوں مختلف ہن۔ کیونجو ایندے وچ پدھری قسم دی طبقاتی سوچ
 کوئیاں ہئی۔ لیکن ایندے باوجود وی لینن اسٹجھے ادب کوں زندہ رکھن دی حمایت
 کیتی۔ ات واسطے اچ سویت یونین وچ قدیم ادیب تے شاعر مثلاً لیوناسٹائی، نیو دور
 دوستو یفسکی، پشکن، چیخوف تے گوگول وغیرہ دیں لکھتیں کوں وڈے نمایاں انداز نال
 شائع کیتا ویندے۔ انہیں وچ حقیقت پسندی تے بعض جہیں تے انقلابیت دا گورھا
 پرچھانواں ملدے۔

بہر حال مارکسیت دے نیڑے ادب دی نوعیت واضح طور تے طبقاتی ہوندی اے۔
 ایں سانگے اوں اپنے معاشی نظریات دے نال نال ایں گلھ دا وی اعلان کیتا جو
 اوکوں ادب دے صرف اوں حصے نال دلچسپی اے جیرھا پروتاریہ دے مفادات،
 خواہشیں تے جذباتیں دا آئینہ دار اے تے انہیں کوں انہاں دی وڈائی تے فتح دا
 یقین ڈیواتے اپنے حقوق تے سوجھل مستقبل جیتن دی اک ڈیندے۔ مارکسیت
 اسٹجھے ادب کوں زندگی آموز ادب اہدی اے۔ اوندے نیڑے ایہو ادب اے
 جیرھا انسان دے اندر جیون دا حوصلہ پیدا کریںدے۔

ادب دی اہمیت: جے تیں ادب دی اہمیت دا تعلق اے مارکسیت دے نیڑے اوندی
 اہمیت اہل اے۔ لینن ادب کوں "مشین دے پرزے" نال تشبیہ ڈتی اے۔ جیویں
 کہیں مشین دے پیچ کڈھ ڈیوتاں او بے کار تھی تے رہ ویندی اے ایویں اگر کہیں
 سماج کنوں اوندے ادب کوں کڈھ ڈتا ونچے تاں او وی بک گونگے، جامد تے کھڑتل
 جہیں سماج وچ بدل تے رہ ویندے۔

لیفٹن دی حیاتی دے حالات کنوں لگدے او اپنی حیاتی دے شدید بحرانی چھاڑیں وچ
وی ادب دی اہمیت دا قائل ہا اتے او ایس کنوں سکون تے تازگی گھندا ہا جینکوں ولیم
جیمز Moral Holiday اہدے تے جیندے نال ساڈے وچ عملی زندگی دی نویں
تاب آندی اے۔

ایں طرحاں کارل مارکس وی ادب کوں باقاعدہ پڑھدا ہا۔ او ندے پسندیدہ ادیبیں تے
شاعریں وچ ہومر، درجل، شکسپیر، دانٹے، گوئٹے تے شیے شامل ہن۔
بہر حال مارکسیت ادب دی اہمیت دی زبردست قائل اے تے او ایندے نال سماج
وچ انقلابی تبدیلیاں کرن چاہندی اے تے آجھے ادب دی پر جوش حمایت وی
کریندی اے جیرھا اشتراکی سماج کیتے پرولتاریہ طبقے کوں تیار کرتے اوندی
جدوجہد وچ او ندے نال تھیوے۔

دیگر نظریات تے مارکسیت: ایس زندگی آموز ادب دے نظریے دے علاوہ، جینکوں
عام طور تے ترقی پسند (Socialist Realism) ادب یا ادب برائے زندگی
آکھیا ویندے، مارکسیت ادب دے ڈوجھے تمام نظریات کوں رد کریندی اے۔ خاص
طور تے ادب برائے ادب دے نظریے کوں۔ کیونجواں نظریے تے یقین رکھن آلے
ادیب نہ صرف سرمایہ دارانہ نظام دی بقا دی حمایت کریندن بلکہ ہمیشاں استحصال کرن
آلے طبقے دا ساتھ ڈیندن۔ کارل مارکس دے سوانح نگار فرانس ماہرنگ لکھدے جو
کارل مارکس ادب برائے زندگی دے نظریے کوں خطرناک شے سمجھدا ہا۔

غیر جانبداری دا ڈٹ: ادب برائے ادب دے حامی اپنے غلیظ نظریات کوں لکاوٹ
کیتے عموماً غیر جانبداری دا ڈھونگ رچیندن۔ حالانکہ اے ہک آجھی شے ہے جیندے

جذبات تے خیالات کوں لت مار ڈیسی۔“ اس اقتباس دے سوجھلے وچ اے گالھ پدھری تھی اے جو غیر عوامی زبان دے استعمال دے نال نہ صرف انقلاب دے حق وچ کئی مفید نتیجہ نہیں نکلد بلکہ ایندا اثر وی پٹھا تھیندے۔

ترقی پسند ادب دی تخلیق کیجے تر کجھی شرط فن تے مقصد دا استخراج اے۔ جے کہیں تخلیق وچ مقصدیت موجود ہووے پر اوندی فنی اہمیت کویناں ہووے تاں مار کسیت دے نیڑے استجھا ادب بے کار تے غیر موثر ہوندے۔ ایندے برخلاف جے کئی فن پارہ فنی حیثیت نال شہکار ہی کیوں نہ ہووے لیکن ایندے وچ انقلاب دشمنی پاتی ونجے تاں اووی مار کسیت دے مطابق بالکل لغو اے۔ اس حوالے نال ماؤزے تنگ واضح انداز وچ مار کسیت دا نقطہ نظر بیان کریندیں ہوئیں لکھدے۔

”سیاسی طور تے کئی ادب کتنا ہی ترقی پسند کیوں نہ ہووے فنی حسن دے ہاجھوں سبھ کجھ بے معنی تے غیر موثر اے۔ اسل صرف استجھے فن کوں ہی رد نہیں کریندے جیندے وچ انقلاب دشمنی دی روح ہووے بلکہ استجھیں تخلیقات کوں وی قابل مذمت سمجھدوں جیندے اسل اشہاری تے نعرے باز طرز دا ہووے۔“ اس اقتباس دے سوجھلے وچ او تمام تخلیقات غیر معیاری سڈیندیں جیندے وچ انقلاب دی گھن گرج تاں پاتی ونجے پر فنی حسن دا ناں نشان وی نہ ہووے۔ اس وجہ پاروں تمام وڈے وڈے ترقی پسند ادیب تے شاعر مثلاً گورکی، پٹونی، پبلونرودا، بریخت، فاکس، لوہسون، ناظم حکمت، مخدوم محی الدین، فیض احمد فیض، سردار جعفری، کرشن چندر، ساحر لدھیانوی، امرتا پریتم، شولونوف، اتے تھید وچ ممتاز حسین دیں تخلیقات وچ فن تے مقصد دا

سوہنا امتزاج پاتا ویندے۔

اتلس سطرین کنوں اے ڳالھ پوری طرحاں کھل گئی اے جو مار کسیت دے نیڑے اوں ادب دی اہمیت اے جیرھا واضح طور تے ترقی پسند طاقتیں دا نمائندہ ہووے اتے اوندے ذریعے، پورے جوش تے جذبے نال، کروڑیں محنت کشیں کوں انقلاب کیتے تیار کرڻ چاہندا ہووے۔

II

ہن ساکوں مار کسیت دی روشنی وچ اردو ادب تے ہک سرسری نظر سٹٹی چاہیدی اے۔ پرانا اردو ادب: جے تیں قدیم اردو ادب دا تعلق اے۔ ایندی پرورش ترقی ہوئے جاگیر دارانہ نظام وچ تھی اے۔ تہوں ایندے تمام اثرات اردو ادب وچ ملدن۔ جے انفرادی طور تے بڑھا ونجے تاں پرانی نثر وچ میرامن دی ”باغ و بہار“ جاگیر دارانہ دور دی مردی ہوئی تہذیب دی عکاسی کریندی اے۔ جیندے وچ منطقی طور تے مایوسی دے اثرات غالب ہن۔ بالکل ایہا حالت میر تقی میر دی شاعری دی اے۔ او اپنے دور دے کرب دی نمائندگی کریندیں ہوئیں مایوسی تے نا امیدیں دا شکار بنی۔ ایں دور وچ البتہ نظیر اکبر آبادی ہک استخفا شاعر ضرور ملدے جینکوں عوامی شاعر آکھیا ونج سکدے۔ کیونجو اوں اپنی شاعری دے موضوعات نہ صرف عوام دی زندگی کنوں گھدن بلکہ زیادہ تر زبان وی انھیں دی استعمال کیتی اے۔

غالب وڈی حد تیں ہک حقیقت پسند شاعر ہا۔ اوندی شاعری انسانی زندگی دے جذبات دی عکاسی تے جاگیر دارانہ سماج دی مردی ہوئی تہذیب تے طنز اے۔ پراو وی طبقاتی کشمکش دا اندازہ نہ کر سکیا۔ حالی، اکبر تے اقبال دے کلام کوں جے زندگی

آموز آکھیا وچ سیکھدے لیکن اے تریئے مذہب پرستی دا شکار نظر آندن۔ نویں تہذیب دے خلاف واویلا مچیدن تے لوکیں کوں ارتقا کتوں روک ٹک کیتے پرانے دور ڈو پچھو تے گھن ویندن۔ لیکن بری طرحاں ناکام وی تھیندن اتے ایں طرانویں رجعت پسندی دے کھڑے وچ وچ ڈھہندن۔

ایں دور وچ جے نثر دی پٹ پھلور کیتی ونجے تاں اوندا وی حال پتلا اے۔ "فسانہ آزاد" جاگیر دار نہ تہذیب د امر شیعہ وی ہے تے مذاق وی۔ سجاد حیدر یلدرم دے افسانے قطعی طور تے رومانی تے رجعت پسندانہ ہن۔ ڈپٹی نذیر احمد دے ناول جاگیر دارانہ اخلاق کوں جو اوٹ دی بھجج درک تے سرمایہ دارانہ تہذیب کوں روک ٹک دے اہر تے مبنی ہن۔ جیرھے اکی رجعت پسندی دی صف وچ اندن۔ ایں دور دے آخر وچ پریم چند ہک اتجھا افسانہ نگار تے ناول نویس ملدے جیرھا عوام کیتے اپنے فن کوں وقف رکھدے۔ او انھیں دی حیاتی دی عکاسی کریندے تے انھیں دی حالت کوں بہتر بناون تے زور ڈیندے۔ توئے جو او انقلاب دی بجائے اصلاح پسندی دا شکار ضرور ہے ول وی مجموعی طور تے اوندیاں تخلیقات غنیمت ہن۔

ترقی پسند ادب: اتھاں پریم چند تے اردو ادب دا ہک دور ختم تھیندے تے ول اتھیں ہک نواں دور شروع تھیندے جینکوں ترقی پسند ادب دا سنہری دور آکھیا وچ سیکھدے۔ ایں دور دا آغاز 1936ء کنوں تھیندے جڈاں چوں نوجوان ترقی پسنداں جین تے شاعریں انجمن ترقی پسند مصنفین دامنڈھ پدھاتے ایندا منشور تیار کیتا۔ انھیں لوکیں وچ پریم چند تے حسرت موہانی شامل ہن۔ ایں انجمن دے سرگرم رکن تے سیکرٹری سید سجاد ظہیر ہن۔

انجمن ترقی پسند مصنفین جڈان اپنا کم شروع کیا تاں اوندی سوچ مکمل طور تے مارسی
ہئی۔ ادوب دے ذریعے مزدوریں تے کسانیں کوں تیار کرن چاہندی ہئی۔ ایں
سانگے اول مکمل طور تے انقلابی تے رجائیت پسند ادوب پیدا کیا۔ ایں انجمن سردار
جعفری، فیض احمد فیض، احمد ندیم قاسمی، مخدوم محی الدین، اسرار الحق مجاز، کیفی اعظمی،
ظہیر کا شمیری، ساحر لدھیانوی، فارغ بخاری، سلام مچھلی شہری، آغا اعجاز اکرم جہیں
تے کئی ڈوجھے شاعر پیدا کیئے۔ جنیں اپنے لافانی شہ پاریں نال عالمی شہرت حاصل
کیتی اتے تحریک کوں وی آگوتے ودھایا۔ ترقی پسند نثر لکھن آلیں وچ سید سجاد ظہیر،
کرشن چندر، راجندر سنگھ بیدی، احمد علی، احتشام حسین، ممتاز حسین، احمد ندیم قاسمی اتے
کئی ڈوجھے سامنے آئے۔ جنیں اپنے افسانیں تے تنقید دے ذریعے اردو ادوب کوں
مالا مال کیا اتے محنت کشیں دی حیاتی وی عکاسی دے نال نال انھیں دے سیاسی شعور
کوں وی تیز کیا۔ ایں دور دے وچ ترقی پسند شاعری تے افسانیں دے کئی مجموعے
وی شائع تھے۔ جیندے وچ سرکار نے کتاب لڑی "انگارے" کوں ضبط کر گھدا۔
تحریک دی ٹور کوں نکھا کرن کیئے بہوں سارے رسالے میدان وچ آئے جیندے
وچ "نیا ادب" تے "ادب لطیف" شامل ہن۔ انھیں اپنے مشن کوں کامیابی نال نبھایا
بلکہ گھر گھر تیں پچایا۔ بعد وچ ایں تحریک وچ "سوریا"، "روح ادب" تے نقوش" دی
رل گئے۔

بہر حال ترقی پسند ادوب دا ایہہ بک زور دار دور ہا۔ جیرھا تقسیم ہند تیں کامیابی نال
چلدارہ گیا۔ اتے جیندی کہانی سید سجاد ظہیر مرحوم اپنی لکھت "روشانی" وچ ڈاڈھے
سوہنے انداز نال پیش کیتی اے۔ پر تقسیم دے بعد کئی ادیبیں کوں اپنا گھر بار چھوڑنا پئے

گیا۔ نقل مکانی پاروں حالات دی تبدیلی، تقسیم وچ لکھاں بندیں دے قتل، سہنس خاندا نئیں دی بربادی، تہذیب و ثقافت دی تباہی، کجھ جھاڑیں بعد پاکستان وچ انجمن تے پابندی تے اگوان ادیبیں تے شاعریں دی گرفتاری تے اوندے بعد بیٹی بورڈوا موقع پرستی تحریک کوں کلا ڈاتا۔ پرول وی کئی نویں لکھن والے پیدا تھئے جنہیں اچ وی ترقی پسند ادب دے ڈیوے کوں زور دار اندھاری وچ وی پال رکھیے۔ انھیں لوکین وچ حبیب جالب داناں خصوصی طور تے قابل ذکر اے۔

بھارت وچ البتہ ایہہ تحریک پاکستان توں زیادہ بہتر رہی اے کیونجہ پاکستان دی نسبت بھارت وچ عوام کوں سیاسی آزادی زیادہ میسر ہی۔ چونکہ کافی جھاڑیں کنوں پاکستان دے اوندے (بھارت) نال تعلقات خراب ہن۔ اس سانگے اُتھاں دے ادب دا لیکھا کرنا ساڈے کیتے اوکھا اے۔ البتہ پچھلے جھاڑیں اے تعلقات ول بحال تھیں امید اے اس سلسلے وچ کجھ آکھن ممکن تھی سگھی۔

فرائیڈی ادب: ترقی پسند ادب دے اس دور وچ کلاسیکل ادب تقریباً اپنی موت آپ مر گیا ہا۔ پر ادب برائے ادب داناں چاؤٹ والیں فرائیڈی نظریہ جنس داسہارا گھن تے اینکوں اگوتے ودھایا اتے اس موضوع تے افسانیں تے نظماں لکھیاں۔ انھیں ادیبیں وچ مننوب، عصمت چغتائی، حسن عسکری (افسانہ "چاہ دی پیالی") ممتاز مفتی تے میراجی دے ناں گھدے وچ سبکدن۔ جیوں جو ایس مقالے دے پہلے حصے وچ ڈسایا وچ چکے ایہہ ادب قطعی طور تے رجعت پسندانہ ہوندے اس سانگے ایندا ترقی پسندیت نال کئی تعلق کوئے نی۔

جدید شاعری: تقسیم دے بعد ترقی پسند ادب دی تخلیق اچ جیرھی کمی تھی ہی اوندے

نتیجے وچ پاک و بھارت وچ شاعری دی ہک نویں قسم رواج پانا جینکوں جدید شاعری آکھیا ویندے۔ ایہہ شاعری کلاسیکل شاعری دے مقابلے وچ یقیناً نویں اے۔ اس سانگے ایندے سوجھلے کنوں ہوں ساریں لوکیں دیاں اکھیں چھہڑ پئے گیماں۔ او ایندے اتے بروقت تنقید کنوں قاصر ہن۔ ایندا نتیجہ اے نکھتا جو کئی نویر نکھن آلیں دی جوان نسل دا چنگ بھلا حصہ اس کنوں متاثر تھی گیا۔ حالانکہ اس شاعری دا باقاعدہ کئی موضوع تے مقصد کوئیناں ہا۔ کلاسیکل شاعری دی بدلی ہوئی ہک شکل ہئی۔ اتے اس قاری دے ذہن وچ تجرید تے زندگی کنوں فرار دارنگ بھریندیں ہوئیں اوندے طبقاتی شعور کوں مٹاؤتا۔ ایندے نال نہ صرف محنت کشیں دی کا زکوں نقصان پہا بلکہ ترقی پسند ادب دے اثرات وی مٹن لگے ایں سانگے ترقی پسند ادبیں تے شاعریں دا فرض اے جو افرائیڈی ادب دی طرحاں اینکوں وی رد کرن۔ کجھ عرصے کنوں ایں شاعری دی پی جدید شکل سامنے آئی اے۔ جیندے وچ قاری کیتے ابلاغ کوں ضروری نہیں سمجھا ویندا۔ ایہہ بیمار ذہن دی پیداوار اے۔ ایں سانگے ایندے اتے وی تنقید ضروری اے اتے ترقی پسندیں کوں ایں کنوں نہ صرف پرے رہنا چاہیدا اے بلکہ ایں بیماری دا گھیرا تک کر مٹا چاہیدا اے۔

III

ڈیرہ غازیخان تے اردو ادب: تمام اردو ادب دی پٹ پھلور دے نال میں چاہنداں جو ڈیرہ غازیخان دے ادب تے خصوصی طور تے نظر سٹی ونجے۔ توئے جو ڈیرہ غازیخان وی پاکستان دا حصہ اے تے اتھاں دے اردو ادب دا مطالعہ وی عام اردو ادب دے مطالعے دے پٹھ آندے لیکن اتھاں ایندا خصوصی طور تے ذکر کیتا ویسی جو

سارے لکھن والیں چونکہ انھوں نے ادیبوں کے شاعریوں کے نال ملنے کے لیے اس سائیکل چنگا بیہواے انھیں دی رہنمائی کی ہے انھوں نے ادب و اصلاحی مطالعہ کیا اور نئے۔ جہاں تیس ڈیرہ غازیخان وچ اردو نثر و تعلق اے اولقریباً نہ ہووٹ دے برابر اے تے جو کچھ ہے اوندا ترقی پسند ادب نال کئی تعلق نہیں بندا۔ البتہ جے تیں شاعری دا معاملہ اے اوکلا سیکل، ترقی پسند تے جدید شاعری دے حصیں وچ ونڈتے سہکدی اے۔ کلا سیکل انداز وچ لکھن والے صرف چوں شاعر بن جیرھے تقریباً ہڈھے تھی گئیں۔ انھیں دی شاعری حسن و عشق، گل و بلبل تک محدود کھڑی اے۔ اتے ایندے اتے بالکل ادب اتقدیر صادق آندی اے جیڑھی پچھلے ور قیں وچ کلا سیکل شاعری تے کیتی وچ چکی اے۔ اتھاں اتنی وضاحت ضروری اے جو نویں لکھن والیں وچ بہوں تھوڑیں اینکوں اپنائے۔

ترقی پسند شاعری: جے تیں ترقی پسند شاعری دا تعلق اے آغا اعجاز اکرم مرحوم داناں سر فہرست اے۔ انھیں اتھاں ایس شاعری دا منڈھ پدھاتے اینکوں اپنے شاگردیں تے سنگتیں وچ رواج ڈیون دی کوشش کیتی۔ پرفسوس اے آغا صاحب دے مرث دے نال انھیں دے شاگردیں لکھن چھوڑ ڈتا۔ حالانکہ انھیں وچ کامریڈ رئیس عدیم چنگے شاعر تھی سہکدے ہن۔ البتہ انھیں افسانہ نویسی دا آغاز کیے۔ امید اے ڈیرہ غازیخان دے نثری خلاکوں پر کر سکیں۔

البتہ نوجوان شاعریں وچ اقبال شاہد، انجم صہبائی، کاوش عباسی، ارشاد تونسوی اتے راقم الحروف اینکوں اپنائی کھڑن۔ پرفسوس اینکوں کہیں ہمہ گیر تحریک دارنگ اچاں تک نہیں مل سکیا۔ دل وی اے کوششاں غنیمت ہن۔ امید اے کہیں نہ کہیں چھاڑے

انھیں کو پھل لکھی۔

جدید شاعری: جے تئیں اتھاں دی جدید شاعری دا معاملہ اے اینکوں ہک نواں ٹولہ سینے نال لئی بیٹھے۔ لیکن اصل وچ اس گروپ دا وجود صرف ایندے لیکوان کیف انصاری دے دم دامر ہون منت اے۔ ایہہ سارے حضرات ڈاکٹر وزیر آغا دے گروپ نال بگنڈھے ہوئے ہن۔ اتے انھیں دے نظریہ ادب تے یقین رکھن۔ پر اس گروپ ہمیشاں کہیں نہ کہیں سطح تے مارکی شاعریں دے نال تعاون دا ثبوت ڈتے۔ اتے اے شے وی زیادہ تر اس گروپ دے اگوان دی وجہ کنوں اے۔

سرائیکی ادب: میڈی خواہش اے میں اتھاں مختصر سرائیکی ادب دا وی جائزہ گھناں توں تے تو آڈے کہتے ایہہ ہک بے تکی گالھ ہوسی لیکن میڈے خیال وچ ڈیرہ غازیخان وچ اردو شاعری دی نسبت ایہہ شاعری زیادہ موثر حیثیت رکھدی اے۔ کیونجوں سرائیکی نہ صرف اتھوں دی عوام دی زبان اے بلکہ اتھوں دے شاعریں تے ادیبیں دی مادری زبان وی ایہا ہے۔ اتے ایندے ذریعے او قاری کوں وڈے چنگے طریقے نال متاثر کر سگدن۔ ات واسطے پیپلز پارٹی دی تحریک دے دوران ہک قسم دے پیشہ ور شاعریں چنگا بھلا کم کیتے۔

شاعری: جے تئیں سرائیکی ادب دا تعلق اے او صرف شاعری تے مبنی اے اتے اچ تک سرائیکی وچ جبرہی شاعری تھی ہے او کلاسیکی قسم کی شاعری اے جیندے وچ ڈوہڑیں تے کافیں دے ذریعے حسن و عشق دا پٹنا پینا گئے البتہ بعض صوفی شعراء تصوف کوں وی موضوع بٹائے۔ جیندے وچ کہیں حد تک انسان دوستی دی مثال ملدی اے۔ اس سلسلے وچ خواجہ فرید داناں خصوصی طور تے گھد اوچ سگدے۔ جے

تک ترقی پسند شاعری دا تعلق اے اہاں تیں مارکسی انداز کون نہیں اپنایا گیا۔ البتہ پیپلز پارٹی دی تحریک دے دوران ہوں سارے شاعریں جذباتی انداز وچ غریبیں دے ڈکھڑیں دا پٹنا پیتا تے اپنی حالت بدلن دی تلقین کیتی چونکہ انھیں دی سوچ منظم طبقاتی شعور کون عاری ہی ایں سانگے او تمام برائیاں دا علاج مذہب وچ گولیندے ہن۔ ایندے نتیجے وچ او پیٹی بورژوا موقع پرستی دا شکار تھی تے پیپلز پارٹی دی حکومت دے دوران یا تاں اوندے نال تھی گئے یا کہیں ریسے پاروں گوشہ گنما وچ وچ نچ تے ڈو جھے شعراء دے وانگوں حسن و عشق دا ڈکھڑاروٹ لگے۔ ایں سانگے انھیں شاعریں دے انھیں ہنگامی جذباتی ابھار کون باقاعدہ طور تے ترقی پسند ادب دی تخلیقی کوشش نہیں آکھیا وچ سگدا۔ البتہ غلام حسین زائر دی شاعری وچ کہیں حد تک طبقاتی شعور دا احساس ملدے۔ جے تک جدید شاعری دا تعلق اے سرائیکی وچ اہاں تک ایندا روان نہیں پیا۔ البتہ کیف انصاری نے اچھل ایں سلسلے وچ کجھ نظماں لکھیں۔

آخر وچ میں اتنا عرض کر ڈیواں تونے جو اتھاں سرائیکی شاعری دا ذکر ڈیرہ غازیخان تک محدود ہے لیکن حقیقت وچ تمام سرائیکی شاعری کہتے وی تھی سگدا ہا کیونجو پورے سرائیکی وسیب وچ شاعری دی بالکل ڈیرہ غازیخان جہیں صورتحال اے۔

چند مشورے: میں مقالے دے پاند تے ترقی پسند تحریک نال وابستہ ادیبیں شاعریں تے کارکنیں کونوں درخواست کریاں جو انھیں کون کوشش کرنی چاہیدی اے جو او زیادہ تون زیادہ نویں لکھن آلیں کون محنت کشیں دی ایں سیاسی تے ادبی تحریک وچ گھن آون۔ ایندے کہتے ضروری اے سھ تون پہلے نو جوانیں کون ایڈے آندا ونجے۔ کیونجو پرانے لکھن آ لے اپنا ہک امج بنا چکن اتے کہیں طرحاں او ایکنوں تباہ نہیں کرنا

چاہندے۔ اس سانگے انھیں تے کوشش کرن بے کار ہوئی۔

ڈوجھی شے اے ہے جو نویں لکھن آلیں کوں مار کسیت نال ضرور واقف کیتا ونچے ورنہ

حالات دے بارے انہاں دے تجزیے غلط ہوسن۔ جیندے نال قاریں وچ گمراہی

پیدا تھیسے۔ بعض اوقات تاں اے وی ڈٹھا گئے جو اچھے لوک، صحیح طبقاتی شعور نہ ہووٹ

دی وجہ نال، خود مزدوریں دے تحریکیں دی مخالفت شروع کر ڈیندن۔

ترتیبھی شے اے ہے جو انھیں کوں ترقی پسند ادب دی روایت دا مطالعہ دی کروایا ونچے

تاں جو او ایندے انداز کوں سمجھ سکین اتے او ایندے مطابق تخلیقات پیش کر

سکین۔ خاص طور تے مارکسی نظریے تے ادب دا مطالعہ سرائیکی شعراء کیتے زیادہ

ضروری اے۔ کیونجو او عام طور تے دیہات دے رہن آ لے ہوندن تے مارکسیت

بارے صحیح مطالعہ گھٹ رکھدن۔

آخر وچ میں اے آکھن ضروری سمجھداں نویں لکھن آلیں تے زور ڈتا ونچے جو او محنت

کشیں دی حیاتی نال براہ راست تعلق پیدا کرن اتے انھیں دی طبقاتی جدوجہد وچ

شامل تھیندیں ہوئیں انھاں کوں مارکسی جدلیاتی فلسفے نال لیس کرن۔ پر ایندے نال

ایں گلہ دا دھیان رکھن لازمی اے جو انھیں دیاں تخلیقات فنی معیار تے پوریاں لہون۔

کتھیں اینویں نہ تھیوے، بقول ماؤ زے تنگ، انھیں داسٹائل اشتہاری تے نعرے

بازی دا تھی ونچے جیندے نال تحریک دے مقاصد کوں بجائے فیدے دے نقصان

چکے۔

مصنف دیاں کتاباں

- ۱۔ تلاوڑے
- ۲۔ تارے
- ۳۔ یکھے
- ۴۔ سراہنگی قاعدہ
- ۵۔ سراہنگی رسم الخط کی مختصر تاریخ
- ۶۔ سراہنگی زبان، اداوند رسم الخط تے اوازاں
- ۷۔ لسانی مضامین
- ۸۔ سراہنگی دیاں پچکاراوازاں
- ۹۔ سراہنگی زبان اتے لسانیات
- ۱۰۔ گل سرست
- ۱۱۔ بیدل سندھی
- ۱۲۔ حمل لغاری
- ۱۳۔ سراہنگی قومی سوال
- ۱۴۔ سراہنگی ادب وچ معنی واپندہ (آون والی کتاب)
- ۱۵۔ سراہنگی لوک موسیقی (آون والی کتاب)
- ۱۶۔ اشوالال و اشعری وژون (آون والی کتاب)
- ۱۷۔ سراہنگی گلشن تے اجیری شعریات (آون والی کتاب)
- ۱۸۔ دیوہس تے اپولو: کجھ تاریخی ڈرامے (آون والی کتاب)